

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота
на тему:
«Захист прав людини в Європейському Союзі: роль Хартії
основоположних прав ЄС»

Студентки 3 курсу МП-31 групи
Галузь знань 29 Міжнародні відносини
Спеціальність 293 Міжнародне право
Жуковської Л.І.

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувача кафедри міжнародного та
європейського права

Саванець Людмила Михайлівна

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО – ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ	
1.1. Поняття прав людини та їх значення у праві Європейського Союзу.....	6
1.2. Становлення та розвиток системи захисту прав людини в ЄС.....	13
РОЗДІЛ 2	
ХАРТІЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК КЛЮЧОВЕ ДЖЕРЕЛО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	
2.1. Правовий статус Хартії основоположних прав ЄС.....	16
2.2. Значення Хартії ЄС у розвитку сучасної системи прав людини.....	19
РОЗДІЛ 3	
РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ОСНОВІ ХАРТІЇ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЄС	
3.1. Роль Суду Європейського Союзу у захисті прав людини.....	23
3.2. Порівняльний аналіз стандартів захисту прав людини в ЄС та Україні.....	26
ВИСНОВКИ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	35

ВСТУП

Актуальність проблеми. В умовах сучасних глобальних змін у міжнародному праві та активізації процесів європейської інтеграції значним пріоритетом стає питання захисту прав людини. Ці права є фундаментальною складовою демократичного суспільства, основою функціонування правових держав і ключовим фактором забезпечення соціальної стабільності та політичної легітимності влади. Ефективна реалізація та дотримання прав і свобод людини є необхідною умовою для сталого розвитку держави в економічній, соціальній та політичній сферах. Європейський Союз, як інтеграційне наднаціональне утворення, створив потужну систему захисту прав людини, поступово впровадивши механізми їх реалізації та узгодивши конституційні традиції держав-членів із системою власного права та міжнародними стандартами. На сьогодні ЄС виступає основним рушієм упровадження європейських норм у сфері прав людини, що включають в себе широкий спектр прав – від громадянських, політичних та економічних до соціальних, культурних та новітніх, пов'язаних із захистом персональних даних, цифрових технологій і біоетичних питань. Особливу роль у системі захисту прав людини відіграє Хартія основоположних прав Європейського Союзу, що була проголошена у 2000 році та здобула юридичну силу в 2009 році з набуттям чинності Лісабонського договору. Вона виступає основоположним документом, який закріплює стандарти захисту прав людини для інституцій ЄС і держав-членів у межах застосування права ЄС. Хартія не лише впорядковує права людини й встановлює єдині стандарти їх реалізації, але й має обов'язковий характер і функціонує як механізм гарантування прав у наднаціональному просторі.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць пов'язана із прагненням України до європейської інтеграції та необхідністю гармонізації національного законодавства із нормами ЄС. До цього належить адаптація системи захисту прав і свобод людини відповідно до європейських принципів. Окремий інтерес становить вплив Хартії основоположних прав ЄС на національні реформаторські процеси. У теоретичному аспекті це сприяє дослідженню сучасних підходів і принципів правозахисної системи ЄС, а практично – допомагає вдосконалювати механізми

імплементції норм ЄС в українське законодавство і водночас розвивати ефективну національну систему права. Тематика має міждисциплінарний характер, інтегруючи методи міжнародного та європейського права з аналізом конституційних і загальнотеоретичних аспектів. У цьому контексті Хартія розглядається не лише як юридичний документ, але й як засіб політичної, соціальної та культурної інтеграції, що стимулює розвиток громадянської свідомості та підсилює демократичні інститути.

Метою курсової роботи є комплексне дослідження системи захисту прав людини в Європейському Союзі та аналіз ролі Хартії основоположних прав у формуванні таких стандартів.

Для досягнення цієї мети визначено наступні завдання:

1. Аналіз поняття прав людини в законодавстві ЄС та оцінка їх значення;
2. Дослідження еволюції системи захисту прав людини в ЄС;
3. Визначення категорій, змісту та правового статусу положень Хартії;
4. Аналіз ролі інституцій ЄС, особливо Суду Європейського Союзу, у забезпеченні дотримання прав людини;
5. Проведення порівняльного аналізу захисту прав людини між ЄС та Україною.

Під час написання курсової роботи було застосовано низку дослідницьких методів:

- Формально-правовий метод, використаний для аналізу норм Хартії та правових актів Європейського Союзу;
- Системно-структурний метод, спрямований на дослідження механізмів реалізації та захисту прав людини;
- Історико-правовий метод, застосований з метою вивчення еволюції стандартів у сфері захисту прав людини;
- Порівняльно-правовий метод, що дозволяє провести зіставлення європейських і вітчизняних правових стандартів. Структура курсової роботи чітко окреслена завданнями дослідження та його метою.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері забезпечення та захисту прав людини в рамках діяльності Хартії основоположних прав Європейського Союзу та правової системи Європейського Союзу.

Предмет дослідження – правові норми, принципи та механізми реалізації і захисту прав людини, закріплені у Хартії основоположних прав Європейського Союзу, а також її значення та роль у системі захисту прав людини в Європейському Союзі.

Теоретичною основою дослідження є основні частини роботи включають вступ, три розділи, висновки і список використаних джерел. У першому розділі розглядаються теоретико-правові засади системи захисту прав людини в межах Європейського Союзу, а також класифікація основоположних прав. Другий розділ присвячений всебічному аналізу Хартії основоположних прав ЄС як ключового інструменту забезпечення прав людини, її структурі та категоріям прав і свобод. Третій розділ фокусується на механізмах реалізації прав людини у контексті положень Хартії, ролі інституцій ЄС, судовій практиці, а також містить порівняльний аналіз стандартів захисту прав у ЄС і в Україні. Курсова робота має теоретико-прикладний характер і покликана ґрунтовно висвітлити значення Хартії основоположних прав ЄС у сучасній системі правового захисту людини. Особливу увагу приділено питанням перспектив впливу положень Хартії на національне законодавство України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО – ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

1.1. Поняття прав людини та їх значення у праві Європейського Союзу

Розвиток і утвердження прав та свобод людини є однією з фундаментальних умов функціонування сучасного демократичного суспільства. Світовий правопорядок заснований на дотриманні загальновизнаних правових принципів, адже їх нехтування або систематичне порушення неминуче призводить до дестабілізації соціальних зв'язків і виникнення міжнародного хаосу. Події 2022 року стали наочним доказом того, наскільки серйозними можуть бути наслідки ігнорування норм міжнародного права, особливо принципу поваги до суверенітету та територіальної цілісності держав. Агресивна поведінка окремих країн несе загрозу не лише регіональній стабільності, а й глобальній безпеці. У цей критичний час міжнародне співтовариство має забезпечити притягнення відповідальних осіб до відповідальності за їхні злочинні вчинки.

Серед теорій прав людини чільне місце займає природно-правова концепція, яка наголошує на тому, що права людини мають природний та невід'ємний характер і належать кожному від народження. У межах цього підходу права розглядаються як абсолютні цінності, незалежні від волі держави та незмінні в історичному контексті. Прихильники цієї теорії зазвичай вбачають джерело таких прав у вищих, божественних засадах. Водночас саме відсутність чітко визначеного формального джерела для цих прав є однією з основних проблем концепції, що актуалізує необхідність їх нормативного закріплення в рамках позитивного права. Великий внесок у розвиток природно-правової доктрини здійснив Фома Аквінський, який виділив чотири види права. Першим він визначив вічний закон, що уособлює божественний і раціонально упорядкований світовий порядок.

Другий вид - божественний закон, мета якого полягає у спрямуванні людини до досягнення вічного, надприродного буття. У межах християнського вчення земне

життя розглядається як підготовчий етап, тому божественний закон займає найвищу позицію у правовій ієрархії та задає межі дії природного права.

Третім видом є природне право, яке встановлює норми поведінки людини як частини природи, спрямовуючи її до досягнення природної мети. Основою цього права слугують природні схильності людини та загальний розум, а його фундаментальним принципом виступає моральна норма «твори добро і уникай зла». Нарешті, людським або позитивним правом є закони, які створені державою з метою впливу на суспільні відносини через правові приписи й санкції, які враховують соціальні потреби й усталені стандарти. Згідно з Фомаю Аквінським, природне право служить засобом оцінювання справедливості для позитивних законів. Саме на його основі законодавець має розробляти юридичні норми, забезпечуючи їх відповідність принципам справедливості та гуманізму. Формування правової системи на засадах природного права є необхідною передумовою побудови правової держави та гарантованого захисту прав і свобод людини [31, с. 636].

Конституція виступає актом найвищої юридичної сили та основним законом у центрі правової системи будь-якої держави. Вона формує засадничі принципи правового регулювання, водночас закріплюючи перелік невід'ємних прав і свобод людини та громадянина, обов'язкових для виконання всіма суб'єктами публічної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, громадськими об'єднаннями, а також кожним членом суспільства без винятку. При цьому Конституційні права мають універсальний характер, поширюючись на кожну особу незалежно від її статусу в соціумі, походження чи інших відмінностей.

Юридична наука та практика визначають ці права як фундаментальні або основні права людини, що вирізняються особливими юридичними характеристиками. По-перше, вони є базисом для розвитку та деталізації всіх інших прав і свобод, інституціоналізованих у галузевому законодавстві. По-друге, їхній універсальний характер не адресується окремим індивідам, а формує загальні принципи, які слугують методологічною основою правової системи загалом.

Третя ключова риса основних прав полягає в їх рівності та універсальності для всіх осіб без винятку, що реалізує конституційний принцип рівності перед законом.

По-четверте, ці права мають специфічний механізм реалізації, виступаючи платформою для виникнення та функціонування конкретних правовідносин у різних сферах суспільного життя. Вони гарантують мінімально необхідний спектр прав і свобод для кожного учасника правовідносин. Нарешті, фундаментальні права закріплюються в особливій юридичній формі — нормативно-правовому акті найвищої юридичної сили, тобто в Конституції держави. Це забезпечує їх пріоритет над іншими нормами права та підсилений правовий захист у межах національної правової системи [29, с. 55].

Однією з найпоширеніших і методологічно зручних систем у сучасній правовій науці є класифікація прав і свобод людини та громадянина за їхнім змістом. Її значущість полягає в можливості систематизації конституційних прав і свобод задля здійснення комплексних наукових досліджень. У рамках цього підходу права і свободи поділені на кілька ключових груп.

Перша група охоплює особисті (цивільні) права, які гарантують фізичну та моральну автономію особи. До цієї категорії належать право на життя, особисту свободу, недоторканність, повагу до гідності, недоторканність житла, збереження таємниці листування, телефонних розмов і приватної комунікації. Вони мають абсолютний характер та орієнтовані на захист особи від неправомірного втручання як з боку державних інституцій, так і інших суб'єктів.

Друга група охоплює політичні права, що дають громадянам змогу брати участь у здійсненні публічної влади та управлінні державними справами. До цієї групи входять виборче право, право на участь у референдумах, доступ до державної служби, а також свобода об'єднань та мирних зібрань. Ці права складають базис для функціонування демократичного суспільного ладу.

До третьої групи належать соціально-економічні права, що спрямовані на забезпечення гідного життєвого рівня особи. В цю категорію включають право на працю, підприємницьку діяльність, приватну власність, соціальний захист і соціальне забезпечення. Ці права тісно взаємопов'язані з економічними можливостями конкретної держави і часто мають програмний характер, що передбачає їхню поступову реалізацію.

Четверта група містить культурні та екологічні права, орієнтовані на духовний розвиток людини і забезпечення права на безпечне для життя середовище. Серед них можна виділити право на освіту, свободу творчої діяльності, доступ до культурних надбань, право на екологічно безпечне середовище та отримання інформації про його стан.

У сучасній правовій доктрині класифікація прав людини за поколіннями відіграє значну роль, оскільки вона відображає історичний розвиток уявлень про права та свободи людини. Прийнято розрізняти чотири покоління прав, причому особливу увагу дослідників привертають права четвертого покоління, які пов'язані із поступом у сфері науки, медицини та новітніх технологій. Серед головних аспектів цього покоління виділяють питання евтаназії, репродуктивних прав, клонування й біоетичних меж впливу на життя людини. Такі теми породжують непрості юридичні та моральні дискусії. Інститут обмеження прав і свобод людини та громадянина має складну правову природу і включає взаємопов'язані норми з різних галузей права: конституційного, кримінального, цивільного та адміністративного. Цими нормами регулюються підстави, межі, порядок і механізми допустимого втручання держави у сферу прав людини. Основне місце в цьому процесі належить судовій практиці, зокрема рішенням національних судів та Європейського суду з прав людини. Відповідно із законодавством України, такі рішення мають враховуватись у період застосування правових норм. Класифікація обмежень прав і свобод дозволяє чітко визначити їх юридичну природу та межі допустимого застосування. Залежно від обсягу обмеження поділяють на загальні, які охоплюють усю сукупність прав і свобод (наприклад, дотримання прав інших осіб), та спеціальні, які стосуються конкретних прав або застосовуються в специфічних умовах, як-то під час воєнного чи надзвичайного стану.

Обмеження також класифікують за підставами їх запровадження на правомірні - визначені законом і такі, що відповідають принципам необхідності й пропорційності, та неправомірні - такі, що суперечать національному чи міжнародному законодавству про права людини. Залежно від джерела закріплення правових підстав виділяють обмеження, які встановлюються нормами внутрішнього

законодавства, а також ті, що походять із міжнародних правових документів. За своїм змістом обмеження можуть безпосередньо зменшувати обсяг і сутність конкретного права або встановлювати додаткові умови для його реалізації - наприклад, виборчі чи вікові цензи [15, с. 128].

У сучасній правовій доктрині, паралельно із загальноприйнятим терміном «права людини», закріпленим у міжнародно-правових актах, у процесах захисту прав і свобод широко застосовуються низка суміжних дефініцій. Такі терміни активно використовуються як у національному законодавстві України, так і в контексті юридичних досліджень. Серед найрозповсюдженіших категорій виділяються «основоположні права людини», «основні (фундаментальні) права людини», «конституційні права і свободи», «суб'єктивні права», а також класифікація прав за принципами: активні й пасивні, позитивні й негативні. Введення даних понять обумовлено потребою глибшого визначення характеристик прав людини, враховуючи їх юридичну природу, методи закріплення, механізми реалізації та рівень захисту. [8, с. 49].

Аналіз стану дотримання прав людини в Україні відображає нагальну необхідність у подальшому вдосконаленні як правової бази, так і практики її застосування. Сучасні суспільні процеси значною мірою зосереджені на матеріальних аспектах, що часто викликає знецінення моральних та гуманістичних ідеалів у контексті забезпечення прав і свобод людини. За таких умов особливо важливим стає розвиток правової культури, яка базуватиметься на повазі до людської гідності, зміцненні взаємоповаги та формуванні соціальної солідарності.

Реальне забезпечення прав людини виходить за рамки створення адекватної нормативно-правової основи. Воно також передбачає вкорінення у свідомості суспільства моральних принципів, відповідального ставлення до прав інших і готовності до взаємопідтримки. Лише синергія правових інструментів із морально-етичними нормами здатна забезпечити дієву реалізацію прав і свобод, сформувавши умови для їх не декларативного, а справжнього втілення у демократичній державі [31, с. 636].

Проблематика дотримання та захисту прав людини набуває особливого значення в умовах повномасштабного збройного конфлікту, який виник унаслідок агресії Російської Федерації проти України. У цей винятково складний період Україна не лише боронить свою територіальну цілісність і державний суверенітет, але й виступає як захисник фундаментальних цінностей демократичного світу. Значущими серед них є право на європейський вибір і прагнення інтегруватися до європейського правового простору, досягнення статусу повноправного члена Європейського Союзу.

Євроінтеграційний процес України має тривалу та суперечливу історію, важливою віхою якої стали події Революції Гідності у 2013–2014 роках. Саме в цей період українське суспільство активно виявило своє прагнення до утвердження європейських цінностей, зміцнення принципів верховенства права, а також гарантування поваги до основних прав і свобод людини. Ці прагнення було офіційно закріплено у підписанні Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка стала визначальним документом у процесі європейської інтеграції країни. У тексті Угоди особливу увагу приділено питанню пріоритетності прав людини й основоположних свобод, які визначають ключові засади співробітництва між сторонами. Центральним є акцент на необхідності дотримання верховенства права, забезпечення ефективного захисту громадянських прав і свобод, а також покладання відповідальності за їхнє дотримання на державні органи, посадових осіб та відповідні інституції. [2, с. 246].

Права людини займають ключове місце у правовій системі Європейського Союзу, будучи однією з фундаментальних цінностей, які визначають його юридично-правову природу. Важливим кроком у процесі інституціоналізації механізмів захисту прав людини в межах Союзу стало ухвалення Маастрихтського договору 1992 року. Цей договір увів інститут громадянства Європейського Союзу, що став важливою складовою розвитку європейської правової системи. Відповідно до положень статті 2 Договору про Європейський Союз, громадянство ЄС було запроваджене з метою зміцнення забезпечення прав і законних інтересів громадян держав-членів.

Статус громадянина Європейського Союзу надається кожній особі, яка має громадянство будь-якої держави-члена ЄС. Однак визначення приналежності особи до громадянства конкретної держави-члена залишається в компетенції національних органів, що регулюється відповідним законодавством цієї держави. У статті 17 Римського договору зазначено, що громадянство ЄС має похідний характер, підкріплюючи національне громадянство і не підміняючи його.

Громадяни Європейського Союзу користуються повноцінним обсягом прав і обов'язків, встановлених законодавством країни-члена, де вони перебувають, а також мають додаткові права та свободи, гарантовані правовою системою ЄС. До таких прав входить можливість брати участь у виборах до Європейського парламенту як виборцям, так і кандидатам у країні постійного проживання на умовах, рівних із місцевими громадянами. Окрім цього, їм надається право голосування на місцевих виборах у своїй країні проживання.

Європейські громадяни також мають право на чесне й належне управління, доступ до документів установ та органів Союзу, можливість звертатися до Європейського Омбудсмана, а також подавати петиції до Європейського парламенту. Вагомими є права на вільне пересування і проживання в межах усіх країн-членів ЄС та на отримання дипломатичного чи консульського захисту від будь-якої країни-члена у разі перебування в державі, де немає представництва їхньої рідної країни.

Особливу роль серед прав громадян ЄС відіграє право на громадянську ініціативу. Воно дозволяє щонайменше одному мільйону громадян, які представляють значну кількість країн-членів, звертатися до Європейської комісії з пропозицією розробити проєкт правового акта в межах її компетенції. Цей механізм сприяє активнішій участі громадян у формуванні політики ЄС та зміцненню демократичної легітимності наднаціональних інституцій [32, с. 59].

Таким чином, права людини складають основоположний елемент правової системи ЄС та слугують важливим критерієм для оцінки рівня демократичного розвитку держав. Їх реалізація забезпечується через синтез природно – правових і

позитивно – правових концепціях, при цьому їх дотримання гарантується як на національному так і на наднаціональному рівнях.

1.2. Становлення та розвиток системи захисту прав людини в ЄС

Класифікація прав людини за поколіннями формувалася на основі історичних етапів розвитку суспільства, відображаючи багатовимірну еволюцію уявлень про зміст, масштаби та механізми гарантування прав і свобод індивіда. Таке розмежування створює умови для аналізу закономірностей становлення прав людини, беручи до уваги їх взаємозв'язок із соціально-економічними, політичними та науково-технічними трансформаціями.

Права першого покоління виникли у XVII–XVIII століттях у період буржуазних революцій та формування ліберальної моделі державності. До цього типу належать громадянські та політичні права, реалізація яких здебільшого не потребує значних матеріальних витрат чи економічного втручання з боку держави. Серед основних прав цієї групи: право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу думки, слова, а також право на участь в управлінні державними процесами. Ці права втілюють концепцію негативної свободи, що передбачає передусім утримання держави від втручання у сфери приватної автономії особистості.

Друге покоління прав людини сформувалося у контексті суспільних процесів кінця XIX - початку XX століття, які були позначені значними соціально-економічними розшаруваннями та загостренням соціальних конфліктів. Ця категорія складається із соціальних, економічних та культурних прав, які мають позитивну природу, що передбачає активну участь держави у їх забезпеченні. У перелік таких прав входять право на працю та вільний вибір професії, соціальний захист, відпочинок і дозвілля, підтримка материнства й дитинства, а також право на освіту та доступ до культурного життя.

Права людини третього покоління набули свого формування у другій половині XX століття в умовах глобальних викликів та загроз, які виникли перед людством після завершення Другої світової війни. Основною особливістю цієї категорії прав є їхній колективний характер, оскільки суб'єктами таких прав виступають не окремі індивіди, а групи, нації чи людство в цілому. До переліку прав третього покоління

входять такі основні права, як право на мир, екологічно безпечне та здорове довкілля, право на розвиток, а також гарантії ядерної та екологічної безпеки.

Варто зазначити, що між індивідуальними та колективними правами існує тісний зв'язок, який має бути узгоджений із принципом недопущення обмеження основоположних прав і свобод окремої особи під час здійснення колективних прав. У ХХІ столітті наукова думка все частіше звертається до концепції формування четвертого покоління прав людини, що пов'язане зі стрімкими досягненнями у галузях медицини, біології, генетики та біотехнологій. Ці права охоплюють аспекти втручання у психофізіологічну сферу особистості, включаючи питання евтаназії, зміни статі, трансплантації органів, застосування допоміжних репродуктивних технологій, сурогатного материнства та вирощування органів з використанням стовбурових клітин. Водночас реалізація таких прав не може бути абсолютною. [3, с. 8].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) є центральною судовою інституцією Ради Європи, уповноваженою контролювати дотримання прав і свобод людини в державах-членах організації. Повна офіційна назва цього органу - Європейський суд із захисту прав людини та основоположних свобод. Громадяни України мають право подавати заяви до ЄСПЛ у випадках, коли вважають, що їхнє право, гарантоване положеннями Конвенції, було порушене рішеннями національних судів або іншими органами внутрішньої юрисдикції. Це можливо за умови вичерпання всіх передбачених національним законодавством засобів правового захисту. Право звернення до міжнародних судових органів закріплено Конституцією України, яка гарантує можливість участі у міжнародних механізмах захисту, що є доступними державам-членам відповідних організацій.

Правовий статус та діяльність ЄСПЛ регламентовані Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, ухваленою у Римі в 1950 році та чинною з 1953 року. Даний документ став наріжним каменем європейської системи захисту прав людини, закладаючи нормативну основу для визначення компетенції Суду, його організаційної структури та процедурної діяльності. Функціонування Європейського суду з прав людини розпочалося у 1959

році із формування першого складу суддів, до якого увійшли сім осіб, обраних на дев'ятирічний строк. У дальшому розвиток Суду супроводжувався суттєвими інституційними реформами.

Однією з визначальних змін стало ухвалення Протоколу № 11, який модернізував роботу Суду, реорганізував його структуру та забезпечив постійне функціонування у штаб-квартирі в місті Страсбург. Завдяки цим трансформаціям було оптимізовано процес розгляду справ і підвищено ефективність діяльності Суду. Черговим кроком у процесі реформування стало впровадження у 2010 році Протоколу № 14, покликаного вдосконалити процедурні механізми й забезпечити більшу продуктивність Суду. У подальшому ці реформи доповнили положення Протоколу № 15, спрямовані на уточнення окремих аспектів реалізації права на доступ до правосуддя та спрощення процедури розгляду справ.

У 2018 році Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) ініціював стратегічну програму під назвою «Briefing 2018», метою якої стало всебічне удосконалення функціонування Суду. Метою цієї ініціативи було скорочення строків розгляду справ, оптимізацію внутрішніх організаційних процесів та посилення впливу Суду на правозахисну систему Європи. У 2020 році була прийнята нова стратегічна рамка, названа «Доступність та ефективність». Вона окреслювала конкретні заходи, призначені на забезпечення більш легкого доступу до правосуддя та вдосконалення механізмів захисту прав людини.

З 2000 року і до теперішнього часу ЄСПЛ утримує провідну позицію у розгляді як індивідуальних, так і міждержавних заяв, пов'язаних із порушенням положень Європейської конвенції з прав людини. Його прецедентні рішення здійснюють вагомий вплив на правові системи держав-учасниць, сприяючи гармонізації законодавства, утвердженню європейських стандартів правосуддя та розвитку ефективних механізмів захисту базових прав та свобод людини [7, с. 725].

Отже, становлення системи захисту прав людини в Європі відбувалося поступово, еволюціонували від закріплення основних прав і свобод до створення комплексного міжнародного механізму їх забезпечення.

РОЗДІЛ 2

ХАРТІЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК КЛЮЧОВЕ ДЖЕРЕЛО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Правовий статус Хартії основоположних прав ЄС

У статті 2 Договору про Європейський Союз права людини закріплено як одну з ключових і фундаментальних цінностей Європейського Союзу. Це дозволяє трактувати права людини як одну з основоположних засад функціонування Союзу, що підкреслює їхню визначальну роль у системі цінностей права ЄС. Водночас, в установчих договорах ЄС захист прав людини прямо не визначено як основну мету діяльності або функціонування Союзу. Протягом тривалого часу вважалося, що до заснування Європейського Союзу забезпечення дотримання прав людини належало до головних функцій Ради Європи.

Тривалий період принцип поваги та захисту прав людини не інтегрувався серед базових засад правового порядку ЄС такою ж мірою, як принципи свободи, демократії та верховенства права. Незважаючи на створення Союзу питання формування чіткої ролі його правової системи в контексті захисту прав людини залишалося предметом дискусій. Зокрема, це проявлялося у відсутності в первинному праві чіткого та всебічного переліку закріплених прав, що створювало виклики для визначення пріоритетів у цій галузі [20, с. 23].

Розширення тексту Хартії основоположних прав Європейського Союзу є доцільним та обґрунтованим заходом, спрямованим на закріплення нових прав і свобод, які актуалізують правовий регулюючий механізм у відповідності до сучасних соціальних і політичних викликів. Це передбачає внесення структурних змін та доповнення чинного тексту документа окремими статтями, що дозволило б забезпечити його всебічну адаптацію до нових реалій. Актуальним залишається питання прав, які прямо не відображені у Хартії, але які отримують широку увагу в наукових та практичних дискусіях.

Одним із центральних аспектів можна назвати права меншин - їх недостатнє нормативне закріплення викликає дискусії щодо необхідності прямої інтеграції до

міжнародно-правового регулювання. Наразі ці права лише частково охоплюються положенням статті 21, яке встановлює принцип недискримінації, що підкреслює важливість і потребу детальнішого правового оформлення. Окрім того, соціально-економічні права потребують чіткішого формулювання та закріплення на рівні Хартії.

Зокрема, право на справедливу винагороду за працю, право на заробітну плату та право на гарантований мінімум оплати праці потребують більш комплексного нормативного визначення. Зараз ці аспекти лише частково відображені у статті 33 Хартії, що спричиняє потребу їхнього розширеного регламентування з метою належного захисту соціальних стандартів громадян Союзу [12, с. 145].

На ранніх етапах розвитку європейської інтеграції питання прав людини не займали центральної позиції серед пріоритетів діяльності Європейського Союзу. Захист таких прав і свобод в основному залишався у сфері політичної співпраці держав-членів в рамках Ради Європи. Проте з часом спостерігалось зростання інтересу до створення окремого переліку «європейських» прав, які мали б бути закріплені на рівні самого Європейського Союзу.

Хартія вирізняється певними особливостями порівняно з іншими міжнародними документами у сфері прав людини, ухваленими як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Її найбільш помітною рисою є високий ступінь структурованості та концептуальної завершеності. Це особливо явно проявляється у порівнянні зі старішими міжнародними стандартами захисту прав людини, які часто мають менш систематизований характер [33, с. 132].

Найперше, що варто пояснити – це те, що Хартія основоположних прав Європейського Союзу є правовим актом міжнародного характеру, який у рамках правової системи ЄС закріплює фундаментальні політичні, соціальні, громадянські та економічні права і свободи людини. Цей документ було урочисто проголошено у Ніцці у 2000 році, а його юридична обов'язковість набрала чинності після вступу в силу Лісабонського договору 1 грудня 2009 року, перетворивши Хартію на частину первинного права ЄС. Хартія складається з Преамбули, 54 статей, а також семи розділів, серед яких:

- 1 Розділ «Гідність»,
- 2 Розділ «Свободи»,
- 3 Розділ «Рівність»,
- 4 Розділ «Солідарність»,
- 5 Розділ «Громадянство»,
- 6 Розділ «Правосуддя»,
- 7 Розділ «Загальні положення, регулюючі тлумачення і застосування Хартії».

У преамбулі Хартії основоположних прав Європейського Союзу особлива увага приділяється людині та її інтересам, які перебувають у центрі діяльності ЄС. Перший розділ документа має назву «Гідність», що підкреслює базову роль людської гідності в архітектоніці прав і свобод. Така структура акта свідчить про фундаментальне значення гідності як ключової цінності, яка виступає основою для побудови всієї системи прав людини. Розглядаючи права через призму людської гідності, можна трактувати її як джерело, з якого походять всі інші права. Цей підхід зміцнює й утворює ідею гуманізму як наріжного каменя сучасної концепції прав людини. Визнання гідності невід'ємною властивістю кожної людини закладає основи для формування нових підходів до забезпечення рівності. Зокрема, інтегральний характер цього поняття слугує ключем до розуміння феномену «позитивної дискримінації» (або позитивних заходів).

Масштаби застосування та правила тлумачення певних прав і принципів, а також сфера їх дії, закріплених у Хартії основоположних прав Європейського Союзу, визначені в статтях 51 і 52 цього документа. Згідно з частиною першою статті 51 Хартії, її положення адресовані інституціям, органам, офісам і агентствам Європейського Союзу з врахуванням принципу субсидіарності, а також державам-членам, але виключно в тих випадках, коли вони здійснюють або впроваджують право Союзу [27, с. 113].

Хартія основоположних прав набула юридичної сили, еквівалентної установчим договорам Європейського Союзу, і сформулювала частину первинного права Союзу з набранням чинності Лісабонського договору 1 грудня 2009 року. З

урахуванням того, що в правовій доктрині існує поділ джерел права ЄС на первинні та вторинні, це свідчить про те, що Хартія займає найвищий рівень в ієрархії правових актів ЄС. Для Суду Європейського Союзу, який систематично гарантує реалізацію принципу верховенства права ЄС над національними правовими системами держав-членів, Хартія стала основоположним джерелом стандартів захисту прав людини, отримавши таким чином виняткове значення. Однак, незважаючи на важливість Хартії, Європейська конвенція з прав людини також має значну роль у правопорядку Союзу.

Попри те, що Лісабонський договір передбачає обов'язок Європейського Союзу приєднатися до системи захисту прав людини, сформовані на основі Європейської конвенції з прав людини, практична діяльність інституцій Союзу вказує на те, що саме Хартія виконує вирішальну функцію як основний нормативний орієнтир у сфері прав людини. Щодо застосування положень Хартії, важливо зазначити, що лише протягом першого року після набуття нею юридичної сили Суд Європейського Союзу понад тридцять разів посилався на її норми при прийнятті рішень. Більше того, вже в листопаді 2010 року Суд вперше визнав недійсними окремі положення регламентів ЄС як такі, що суперечать нормам Хартії [10, с. 11].

У підсумку, Хартія основоположних прав Європейського Союзу є визначним правовим документом, що встановлює фундаментальні права і свободи в рамках ЄС, маючи статус первинного права. Її ухвалення стало важливою віхою у формування самостійного механізму захисту прав людини в межах ЄС.

2.2. Значення Хартії ЄС у розвитку сучасної системи прав людини

Місце та значення Хартії основоположних прав Європейського Союзу в системі джерел права ЄС визначаються її правовим статусом, який вона отримала після набуття чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 року. Відтоді Хартія здобула юридичну силу, еквівалентну установчим договорам ЄС, ставши таким чином частиною первинного права Союзу. У правовій ієрархії вона займає найвищу позицію з точки зору традиційного поділу джерел права ЄС на первинні та вторинні залежно від їхньої основоположності [11, с. 25].

Враховуючи вищенаведене, можна дати визначення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Цей документ став першим міжнародним правозахисним актом регіонального рівня, спрямованим на забезпечення широкого спектра громадянських і політичних прав. Його ключова особливість полягає у створенні дієвого механізму міжнародного контролю за виконанням державами своїх зобов'язань щодо гарантування закріплених у конвенції прав. Зокрема, ЄКПЛ впроваджує право фізичних осіб звертатися до Європейського суду з прав людини у випадку порушення або невиконання державою норм даної конвенції. Водночас ця конвенція встановлює мінімальні стандарти захисту прав і свобод людини, які є обов'язковими для держав-учасниць і мають бути інтегровані у їх національні правові системи [30, с. 597].

Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ), хоча й не має статусу установчого договору, визнається одним із джерел загальних принципів правової системи Європейського Союзу. Згідно з пунктом 3 статті 6 Договору про Європейський Союз, основоположні права, гарантовані ЄКПЛ та впливаючі зі спільних конституційних традицій держав-членів, вважаються загальними принципами права ЄС.

Однак ці принципи мають похідний характер порівняно з первинним правом, адже в структурі джерел права ЄС вони поступаються місцем установчим договорам. Попри зобов'язання, закріплені Лісабонським договором, щодо приєднання Європейського Союзу до системи захисту прав людини, яка базується на ЄКПЛ, в умовах сучасного розвитку важливу роль у визначенні стандартів у сфері прав людини для всіх інституцій та органів ЄС відіграє Хартія основоположних прав. Практика Суду Європейського Союзу підтверджує зростання ролі Хартії: так, протягом першого року її дії Суд більше тридцяти разів посилався на її положення. Разом із тим, в листопаді 2010 року вперше було визнано недійсними окремі положення регламентів ЄС як актів вторинного права через їхню невідповідність нормам Хартії [11, с. 25].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є ключовим міжнародним органом у Європі, який забезпечує захист і контроль за дотриманням прав людини.

На сьогодні ЄСПЛ ухвалив понад десять тисяч рішень по суті справ. У своїй роботі Суд застосовує розширене та еволюційне тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та її протоколів.

Завдяки діяльності ЄСПЛ положення Конвенції набули конкретного правового наповнення. Суд виробив усталені правові позиції, що відображають загальноєвропейські правові тенденції та соціальні трансформації. Конвенція розглядається як "живий інструмент", що тлумачиться беручи до уваги реалії, враховуючи особливості правових систем, культурні традиції та рівень правосвідомості країн-членів Ради Європи.

Активність Суду, а раніше і Комісії, свідчить про його здатність адаптуватися до змін у соціумі та розвитку міжнародного права. Еволюція національної практики або нове розуміння суті певних прав відображаються у нових тлумаченнях положень Конвенції через судову практику. Зокрема, можна говорити про поступове урівноваження значення норм Конвенції з правовими стандартами, принципами і підходами, що формуються практикою ЄСПЛ у межах системи захисту прав людини в Європі [19, с. 294].

Європейська система захисту прав людини традиційно представлена трьома ключовими інституційними компонентами:

- Рада Європи, яка виступає міжнародною організацією, орієнтованою на об'єднання європейських держав задля посилення рівня захисту прав людини, розвитку демократії та забезпечення верховенства права.
- Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), що діє на регіональному рівні та включає держави Європи, Північної Америки й Центральної Азії. Її роль полягає у стабільному забезпеченні безпеки, поглибленні політичного й економічного співробітництва, а також, що особливо значущо, сприянню захисту прав людини.
- Європейський Союз, який є політичним і економічним об'єднанням європейських держав. Його створення спрямоване на інтеграцію, формування спільного ринку, оптимізацію економічної й соціальної

координації, а також забезпечення дотримання прав людини серед його членів.

Питання реформування та розвитку цих систем нині знаходяться в центрі розгляду як зарубіжних, так і вітчизняних правових досліджень. У межах правової системи Європейського Союзу забезпеченню прав людини відводиться одне з провідних місць. Це є ключовою невід'ємною частиною функціонування внутрішнього ринку. Згідно зі статтею 2 Договору про Європейський Союз, спільними цінностями держав-членів є повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та захисту прав людини. Ці принципи побудовані на плюралізмі, недискримінації, толерантності, справедливості, солідарності та рівності між жінками і чоловіками. Стаття 3 цього ж Договору серед основних цілей Союзу визначає створення внутрішнього ринку, боротьбу із соціальним відчуженням та дискримінацією, сприяння соціальній справедливості й захисту, підтримку міжпоколінної солідарності, а також захист прав дітей.

Незважаючи на існування в доктрині думки, що права людини начебто не входять до складу *acquis communautaire*, цей підхід викликає суттєві заперечення. *Acquis communautaire* є багатокомпонентною категорією, що включає всі правові джерела Європейського Союзу, включаючи як обов'язкові норми, так і рекомендаційні положення. Більше того, до цього поняття включають судову практику, теоретичні концепції, принципи та цінності, які формують цілісну правову систему Союзу. *Acquis* слід розглядати як консолідовану систему норм "твердого" та "м'якого" права ЄС, яка також містить його фундаментальні принципи.

Доказом цієї тези виступає еволюція правового статусу Хартії основоположних прав Європейського Союзу, яка була урочисто проголошена в 2000 році в Німечці. З набуттям чинності Лісабонським договором її положення, відповідно до статті 6 Договору про Європейський Союз, отримали юридичну силу, рівнозначну з установчими договорами [26, с. 168].

Таким чином, Хартія основоположних прав Європейського Союзу має визначальне значення для сучасної системи захисту прав людини, слугуючи основним джерелом стандартів в рамках правового порядку ЄС.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ОСНОВІ ХАРТІЇ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЄС

3.1. Роль Суду Європейського Союзу у захисті прав людини

Механізми захисту прав і свобод людини в межах Європейського Союзу включають сукупність нормативно-правових норм, судових процедур, контрольних інструментів та інституційних структур. Вони спрямовані на забезпечення основоположних прав і свобод, зміцнення демократичних принципів, повагу до прав людини та дотримання верховенства права в державах-членах [5, с. 27].

Національні суди займають важливе місце у багаторівневій системі судового захисту, будучи першою інстанцією, до якої звертаються у справах, пов'язаних із застосуванням права Європейського Союзу. Виконуючи функцію захисту та забезпечення верховенства норм ЄС, національні суди керуються трьома основними принципами:

1. Принцип верховенства передбачає пріоритет норм ЄС над національним законодавством. Це було вперше визнано у справі *Costa v ENEL* і закріплено в Декларації № 17 до Лісабонського договору. Згідно з цим принципом, якщо існує конфлікт між нормами національного права та правом ЄС, суди зобов'язані утриматися від застосування суперечливих національних норм.

2. Принцип ефективності гарантує, що національні процесуальні правила не повинні ускладнювати реалізацію прав, встановлених правом ЄС. Суд Європейського Союзу, аналізуючи справу *Rewe-Zentralfinanz eG v Landwirtschaftskammer für das Saarland*, підкреслив, що держави-члени не можуть використовувати свої процесуальні норми для обмеження ефективності застосування права ЄС.

3. Принцип еквівалентності зобов'язує забезпечувати однаковий рівень захисту для позовів, заснованих на нормах права ЄС, і для справ, пов'язаних із застосуванням національного законодавства. Цей принцип спрямований на

досягнення рівності та недискримінації в судовому процесі, гарантуючи однакові можливості для захисту [25, с. 280].

Суд Європейського Союзу є ключовим судовим органом, який відіграє провідну роль у забезпеченні узгодженого тлумачення та застосування норм права ЄС серед усіх держав-членів. Серед основних функцій Суду ЄС особливо важливою є розробка уніфікованих підходів до тлумачення і застосування норм права Союзу. Це сприяє стандартизації правових понять і встановленню загальних стандартів, що має вирішальне значення з огляду на ймовірність різних інтерпретацій законодавства ЄС національними судами країн-членів. У таких випадках Суд ЄС виступає як гарант правової визначеності, забезпечуючи узгодженість судової практики та запобігаючи розбіжностям у підходах до правозастосування.

Юриспруденція, напрацьована Судом Європейського Союзу, є ключовим елементом у формуванні авторитетних джерел права Європейського Союзу. Вона володіє загальнообов'язковим статусом, впливаючи на всі держави-члени та їхні інституції. Це забезпечує уніфікованість правозастосування та узгодженість у тлумаченні правових норм ЄС [28, с. 281].

Робота судової системи Європейського Союзу яскраво ілюструє поступову трансформацію моделі європейської інтеграції: від форми наднаціонального об'єднання до становлення наддержавного утворення зі специфічним конституційним ладом і неповторною правовою структурою. У сучасних умовах процес правової інтеграції досягає нового етапу, який полягає у впровадженні норм права ЄС у національні правові системи. Це здійснюється як через практичну діяльність Суду Європейського Союзу, так і через функціонування національних судів держав-членів [4, с. 286].

Суд Європейського Союзу відіграє важливу роль у дотриманні правового порядку в процесі тлумачення та застосування установчих договорів ЄС. Його рішення сприяють формуванню, вдосконаленню та зміцненню права Європейського Союзу, забезпечуючи його цілісність і узгодженість. Будучи невіддільною частиною системи європейського врядування, Суд здійснює суттєвий вплив як на процес прийняття рішень наднаціональними інститутами, так і на рівні окремих держав-

членів, визначаючи ключові доктрини права ЄС та формуючи його зміст. Цим він задає загальний напрямок розвитку управлінських практик як у межах Європейського Союзу, так і в законодавчій та судовій діяльності його членів.

Юриспруденція Суду ЄС має виняткове значення для еволюції правопорядку Союзу, враховуючи його статус судового органу наднаціонального характеру з унікальною правовою структурою. Водночас національні суди держав-членів виконують фундаментальну функцію забезпечення щоденного застосування норм законодавства ЄС. У своїй діяльності вони керуються принципами верховенства права ЄС, його прямої дії, а також юридичною відповідальністю держав за дотримання вимог та стандартів, встановлених у рамках Союзу [24, с. 66].

Попри наявність захисту і гарантованість прав громадян є одним із ключових завдань Європейського Союзу, правові гарантії всередині ЄС застосовуються не лише до громадян. Основні механізми охоплюють громадян ЄС, резидентів країн-членів, юридичних осіб з офісами на території цих держав, а також окремих осіб, до яких адресується певний правовий акт.

Захист прав приватних осіб в ЄС має реалізовуватися на двох рівнях – наднаціональному та національному. На наднаціональному рівні відповідальність за дотримання прав приватних осіб несуть інституції, органи, агентства та посадові особи ЄС. Вони повинні забезпечувати ефективні механізми захисту від порушень європейського законодавства.

Система захисту прав у межах Союзу охоплює як судові, так і позасудові засоби. Серед позасудових механізмів - право подання петицій до будь-якого інституту чи агентства ЄС із гарантією отримання відповіді однією з офіційних мов Союзу. Для цього передбачено спеціальні петиційні комітети або передача звернень до членів відповідних органів. Іншим важливим інструментом є право на доступ до документів установ ЄС за певних умов, що підтримує принципи прозорості та відкритості, закріплені у статті 1 Договору про Європейський Союз (ДЄС) та статті 15 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС). Частина 1 статті 15 ДФЄС демонструє поступовий перехід від пасивного права громадян на отримання інформації до активного обов'язку публічних органів забезпечувати

прозорість своєї діяльності. Норми цієї статті прямо підкреслюють прагнення до належного врядування і залучення громадянського суспільства: «Інститути, органи, служби та агенції Союзу працюють у найвідкритіший спосіб» [14, с. 299].

Отже, Суд Європейського Союзу відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав людини, сприяючи єдності тлумачення та застосування норм права ЄС. Його рішення визначають основоположні принципи правопорядку Союзу.

3.2 Порівняльний аналіз стандартів захисту прав людини в ЄС та Україні

Термін "стандарт прав людини" неможливо повноцінно зрозуміти без попереднього дослідження поняття "стандарт". У загальному значенні стандарт сприймається як типовий зразок, що задає вимоги до розмірів, форми чи якості об'єкта; як визначена форма організації або здійснення певної діяльності; а також як орієнтир без індивідуальних чи унікальних характеристик. Окрім цього, стандарт може бути розглянутий як офіційний документ, що встановлює норми, загальні принципи чи характеристики діяльності та її результатів для багаторазового використання. Його метою є досягнення оптимальної впорядкованості у конкретній сфері, причому ухвалення таких стандартів базується на консенсусі відповідних сторін.

Враховуючи це визначення, стандарти у сфері дотримання та захисту прав людини можна інтерпретувати як еталонні норми і принципи, що регулюють зміст основних прав та свобод людини, а також визначають рівень їхнього забезпечення і захисту. При цьому виділяються три ключові рівні гарантування прав людини: національний (національні стандарти), регіональний (зокрема, європейські стандарти) та міжнародний (міжнародні стандарти). Важливою умовою є те, що національні стандарти мають бути узгоджені з міжнародними або доповнювати їх, що гарантує єдність підходів у забезпеченні правових засад у цій галузі [6, с. 4].

На ранніх етапах становлення Європейського Союзу питання захисту прав людини не були серед основних пріоритетів об'єднання. Наднаціональні органи вважали ці аспекти такими, що виходять за рамки економічної інтеграції. Тому установчі договори ЄС не містили конкретного переліку прав людини. Правові норми Європейського Союзу трактувалися як такі, що мають пріоритет над

положеннями національних конституцій держав-членів у питаннях прав і свобод. Враховуючи це, наднаціональні інституції не очікували, що держави-члени наполягатимуть на узгодженні законодавства Союзу із внутрішніми нормами щодо захисту прав людини [21, с. 41].

Розглядаючи особливості правової системи Європейського Союзу, багато хто вбачає в ній окрему, третю систему права, що діє поруч із міжнародним та національним правом. Відмінними рисами цього правового механізму є пріоритет норм права ЄС над національними правовими приписами держав-членів і їхнє безпосереднє застосування в межах національних правових систем. У контексті забезпечення прав людини в межах ЄС було запропоновано два основні підходи до врегулювання цього питання.

Перший передбачав інтеграцію Європейського Союзу як незалежного суб'єкта міжнародного права в Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 року поряд із державами-членами. Зокрема, подібну ініціативу висунула Фінляндія. Проте втілення цього підходу вимагало б внесення суттєвих змін до норм Договору про Європейський Союз, які регулюють участь у міжнародних організаціях (зокрема в Раді Європи), а також до статті 303 Договору ЄЕС щодо співробітництва з Радою Європи. Ці зміни передбачали б закріплення права ЄС на приєднання до міжнародних договорів. Якщо б таке приєднання відбулося, система захисту прав людини матиме такий вигляд: особа, після вичерпання національних механізмів захисту своїх прав, могла б звернутися з позовом до Європейського суду з прав людини проти держави, підозрюваної у порушенні її прав. Утім, такий формат нагадував би більше механізм, притаманний національним системам. Другий підхід, який наразі застосовується, передбачає створення окремого нормативного документу, в якому буде закріплено конкретний перелік прав людини та визначено механізми їх юридичного захисту в разі порушень [17, с. 243].

Інститут громадянства Європейського Союзу виконує важливу роль у формуванні соціально-економічних і політичних моделей об'єднання, визначаючи індивідуума як центрального учасника інтеграційного співтовариства. Система

захисту прав людини в ЄС базується на демократичних принципах, які закріплені в міжнародних договорах, що слугують фундаментом європейської інтеграції. Серед таких документів головними є «Договір про Європейський Союз» та «Договір про функціонування Європейського Союзу». Демократичні принципи становлять основу правової системи Союзу, ключову увагу в якій приділено захисту основних прав і свобод людини.

Відповідно до частини 1 статті 6 «Договору про Європейський Союз», Союз визнає права, свободи та цінності, які описані у Хартії основних прав Європейського Союзу, затвердженій 7 грудня 2000 року і адаптованій 12 грудня 2007 року. При цьому ЄС є інтеграційним об'єднанням, тому захист прав людини здійснюється як на рівні самого Союзу, так і через національне законодавство держав-членів.

Установчі договори Європейського Союзу містять положення, що стосуються прав і свобод людини, інтегровані в регулювання окремих аспектів співпраці між державами-членами. Право на справедливе урядування є однією з фундаментальних засад, що забезпечує ефективне функціонування системи захисту прав людини в межах ЄС. У зв'язку з цим відповідні положення щодо прав і свобод розподілені між різними розділами установчих договорів. Незважаючи на те, що Договір про Європейський Союз проголошує визнання Союзом прав, свобод та принципів, закріплених у Хартії основних прав, правові норми у сфері захисту прав людини в ЄС не об'єднані в одному нормативному акті. Те ж саме простежується і у випадку із нормотворчістю вторинного права ЄС [23, с. 28].

Однією з ключових проблем сучасного розвитку суспільства є питання взаємовідносин між державою та громадянином, що передбачає створення ефективних національних і міжнародних механізмів забезпечення захисту прав і свобод людини. Наявність або відсутність основних прав і свобод громадян слугує важливим індикатором рівня розвитку громадянського суспільства та побудови правової держави.

Європейські країни пройшли тривалий шлях еволюційного становлення від прагнення до об'єднання Європи до заснування сучасного Європейського Союзу. Понад шістдесят років тривало поступове формування правових основ інтеграції

європейських держав у сферах економіки та політики. Україна з моменту проголошення незалежності послідовно докладала зусиль для утвердження своєї ролі в європейському співтоваристві. Важливим етапом на цьому шляху стало її приєднання до Ради Європи, що дозволило долучитися до засвоєння загальнолюдських стандартів цієї організації. Ключовими серед них є принципи захисту прав, що закріплені в Європейській конвенції з прав людини, та юриспруденція Європейського суду з прав людини.

Запровадження у 2006 році Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" стало чітким підтвердженням серйозності намірів української держави адаптувати своє законодавство та юридичну практику відповідно до встановлених європейських стандартів [18, с. 101].

Протягом двадцяти трьох років, що минули з моменту ратифікації Європейської конвенції з прав людини Верховною Радою України, відбулася значна трансформація національної правової системи у напрямку адаптації до європейських стандартів захисту прав людини. Ця подія започаткувала важливий етап у розвитку українського законодавства, орієнтованого на впровадження фундаментальних правових принципів, властивих європейській правовій традиції. На сьогодні Конвенція виступає основоположною складовою механізму захисту прав та законних інтересів громадян в Україні.

Необхідно підкреслити, що Конвенція не визначає чіткого алгоритму імплементації її положень, що призводить до суттєвих відмінностей у підходах до її застосування серед країн-учасниць. Умовно їх можна поділити на дві основні моделі: моністичну і дуалістичну. Моністичний підхід спрямований на повну гармонізацію національного та міжнародного права, коли положення Конвенції безпосередньо інтегруються до внутрішнього законодавства і набувають прямої дії. Таку модель впроваджено, зокрема, у Швейцарії, Франції та Бельгії, де норми Конвенції мають пріоритет перед суперечливими нормами національного законодавства. В Австрії вони навіть були наділені конституційним статусом, що забезпечує їх верховенство над іншими нормативними актами.

На відміну від цього дуалістична модель зберігає чітке розмежування між міжнародним і внутрішнім правом, визнаючи Конвенцію окремим юридичним актом. Незважаючи на це, навіть у країнах із дуалістичним підходом, таких як Німеччина, Іспанія та Португалія, норми Конвенції превалюють над національними законодавчими актами, ухваленими до моменту її ратифікації.

Україна, зі свого боку, запровадила концепцію інкорпорації положень Конвенції в національну правову систему. Відповідно до чинного законодавства, норми цього міжнародного договору є невід'ємною частиною вітчизняного правового поля й прирівнюються за своєю юридичною силою до інших нормативно-правових актів. При цьому в разі колізії між нормами національного законодавства і положеннями Конвенції перевагу отримає саме міжнародний договір [9, с. 362].

В Україні право на захист та доступ до інформації є основним правом людини, яке гарантоване Конституцією України, Європейською конвенцією з прав людини, Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, а також низкою нормативів Ради Європи. До таких документів належать Конвенція 108, яка спрямована на захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, і Конвенція про доступ до офіційних документів.

На рівні внутрішнього законодавства ці права регулюються кількома ключовими нормативно-правовими актами. Закон України «Про інформацію» визначає основні принципи інформаційних правовідносин, а також їх суб'єктів та об'єкти. Закон «Про захист персональних даних» встановлює норми, які регулюють питання захисту персональних даних під час їх обробки. Закон «Про доступ до публічної інформації» закріплює механізми реалізації права кожного громадянина на отримання інформації та порядок його забезпечення [16, с. 40].

Європейська конвенція з прав людини та її протоколи є невід'ємною частиною законодавства України, згідно зі статтею 9 Конституції України. Вони підлягають безпосередньому застосуванню судами під час розгляду справ. Подібна норма передбачена також у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зокрема в статті 17, яка визначає Конвенцію джерелом права, що використовується судами при здійсненні

правосуддя. Це положення має особливу важливість, адже воно дає можливість розглядати Конвенцію як автономне джерело права в національному судочинстві. Завдяки цьому українські суди здатні забезпечувати ефективний захист прав людини на національному рівні, незалежно від інших норм права, які можуть суперечити Конституції України, окрім самої Конституції [22, с. 242].

На сьогодні Україна перебуває на етапі руху до повноправного членства в Європейському Союзі, що зобов'язує державу строго виконувати міжнародні зобов'язання, зокрема у сфері місцевого самоврядування. У процесі інтеграції постає необхідність глибшого вивчення правил імплементації та практичного використання положень європейських документів у національному законодавстві, спрямованого на його подальший розвиток і вдосконалення. Водночас обмеженість існуючих досліджень та брак ґрунтовних наукових робіт, присвячених впровадженню норм європейського права в цій галузі, породжують низку теоретичних і практичних викликів.

Серед таких викликів виокремлюються: невідповідність або неоднозначне тлумачення поняття «місцеве самоврядування» між положеннями Європейської хартії та українськими нормативними документами (зокрема Конституцією України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»); недотримання основних принципів і положень Хартії через відсутність дієвих механізмів їх реалізації на національному рівні; недостатнє врахування або ігнорування європейського досвіду у вирішенні проблем, пов'язаних із упровадженням цих положень. Усі ці чинники гальмують процеси реформування та розвитку інституту місцевого самоврядування в Україні.

Вплив зовнішніх і внутрішніх факторів додатково обмежує поступ євроінтеграційних процесів у різних сферах, включно з реформами місцевого самоврядування. Утім, завдяки підтримці міжнародних партнерів Україна має змогу запозичувати європейські підходи до вирішення питань у сфері управління на місцевому рівні, що створює передумови для поступового вдосконалення [13, с. 84].

Європейський суд з прав людини виконує ключову функцію у забезпеченні захисту прав та законних інтересів осіб на міжнародному рівні. Його юрисдикція та

практика сприяють вдосконаленню механізмів захисту прав громадян, зокрема в межах території України. Норми, що закріплені у документах європейського регіонального права, мають суттєве значення для України та інших країн, які ратифікували відповідні міжнародні договори.

Особливу увагу заслуговує шоста стаття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка покладає на держави-учасниці обов'язок забезпечити кожному право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом, а також гарантує відкритість проголошення судових рішень. Ця норма передбачає можливість певних обмежень лише за умов чітко визначених у Конвенції критеріїв. Якщо особа в Україні використовувала всі доступні внутрішньодержавні засоби правового захисту, вона має право звернутися зі скаргою до Європейського суду з прав людини. Однак таке звернення можливе лише за умови повного виконання вимоги щодо вичерпання національних процедур та за погодженням із положеннями, встановленими Страсбурзьким судом.

При цьому, у відповідності до існуючої практики Суду, тлумачення та застосування національного законодавства залишається прерогативою національних судів. Інтервенція Європейського суду обмежується випадками явного або довільного порушення норм внутрішнього права, формалістичного підходу чи відмови врахувати істотні аргументи та докази. Особлива увага приділяється ситуаціям, коли рішення національних судів не були належно мотивовані, тобто не пояснювали причин ігнорування представлених доказів чи аргументів. Варто зазначити, що питання вибору конкретного способу захисту від можливих порушень не підпадають під юрисдикцію Європейського суду з прав людини, оскільки це перебуває в компетенції національних органів влади [1, с. 118].

Таким чином, стандарти захисту прав людини в ЄС та Україні базуються на спільній основі, яка сформована міжнародними та європейськими правовими документами.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дослідження, виконаного в рамках курсової роботи на тему «Захист прав людини в Європейському Союзі: роль Хартії основоположних прав Європейського Союзу», слід визначити, що основним елементом правової системи та демократичного устрою ЄС є забезпечення та захист прав людини. Сучасний розвиток правозахисних механізмів на наднаціональному рівні пов'язаний із запровадженням Хартії основоположних прав, яка гарантує комплексну систему захисту прав людини, здатну вживати заходів щодо викликів цифрової епохи, питання біоетики, проблему захисту персональних даних, досягнення гендерної рівності та усунення дискримінації.

Аналіз показав, що після набуття Хартією юридичної сили завдяки Лісабонському договору 2009 року вона стала фундаментальним інструментом для регулювання правового захисту в ЄС. Документ встановлює широкий спектр основних прав: від громадянських і політичних до економічних, соціальних та культурних, а також охоплює сучасні аспекти, зокрема захист персональних даних, цифрових технологій та етичні питання медичної сфери. Вплив Хартії поширюється не лише на діяльність органів ЄС, але й на національні законодавства держав-членів при реалізації норм права ЄС, що підкреслює її значення як ключового засобу для адвокації прав людини.

Особливу увагу слід приділити практичному значенню Хартії в процесі інтеграції європейських стандартів у національні правові системи держав-членів. Її імплементація сприяє поступовому зближенню національних механізмів захисту із загальноєвропейськими стандартами, що було підтверджено результатами проведеного дослідження. Крім того, Хартія створює умови для вдосконалення інструментів захисту прав людини на рівні національної практики. Це включає компетенцію судових органів, покращення адміністративних процедур та розвиток системи громадського контролю.

Варто також наголосити на міждисциплінарній природі досліджуваної тематики, що дозволяє використовувати методологічний арсенал міжнародного права, європейського права, конституційного аналізу та теоретико-правових

підходів. Такий підхід сприяє глибшому розумінню ролі Хартії як інтегративного елементу сучасної правової системи Європейського Союзу.

Хартія основоположних прав Європейського Союзу може розглядатися не лише як юридичний документ, але і як важливий політичний, соціальний та культурний механізм інтеграції. Вона формує правосвідомість громадян і сприяє розвитку демократичних інститутів у державах-членах ЄС. Особливої уваги заслуговує роль Суду Європейського Союзу, який здійснює тлумачення положень Хартії. Судова практика демонструє, що цей документ здатен встановлювати нові стандарти захисту прав людини, адаптуючи їх до сучасних викликів, а не лише формалізувати вже закріплені права.

Рішення Суду ЄС слугують орієнтиром для національних судів, формуючи різноманітні підходи до захисту прав людини на наднаціональному рівні, що підтверджується аналізом практики. У межах курсової роботи було здійснено порівняльно-правовий аналіз систем захисту прав людини в Європейському Союзі та Україні. Це дало змогу дослідити як спільні риси, так і відмінності між підходами. Крім того, дослідження висвітлює перспективи впровадження європейських стандартів у законодавчу систему України.

Це питання набуває особливої актуальності з огляду на євроінтеграційний курс України, спрямований на поступове узгодження національних правових норм із європейськими стандартами. У роботі доведено, що Хартія основоположних прав не лише закріплює фундаментальні права та свободи людини, які мають обов'язкову силу для інституцій ЄС і держав-членів, але й передбачає ефективні механізми їх реалізації через судові та адміністративні процедури.

Документ структурно впорядковує спектр прав і свобод громадян, забезпечуючи їхню логічну класифікацію, а також сприяє вдосконаленню демократичних інститутів. Хартія є фундаментальною частиною системи захисту прав людини в ЄС завдяки поєднанню нормативної ваги, практичної дієвості та інтеграційного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антошкіна В. К. Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2(18). С. 118.
2. Бабарицький О.В., Ігнат'єва А.І., Сировий С.В. Права людини в Європейському Союзі в умовах сьогодення. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2025. № 3. С. 246.
3. Бехруза Х.Н. Захист прав людини в сучасному міжнародному та європейському праві. *Національний університет "Одеська юридична академія"*. 2023. С. 8.
4. Бойко О.М. Особливості судової системи Європейського Союзу. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 286.
5. Васільєва Л.М. Механізм захисту прав і свобод людини: європейський досвід. *Economic journal Odessa polytechnic university*. 2024. № 4(30). С. 27.
6. Владовська К., Тисовська В. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини: до проблеми визначення поняття до класифікації. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. № 4. С. 4.
7. Денисова А.В., Сірко В.С. Роль Європейського суду з прав людини у захисті та розвитку прав людини в Європі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 725.
8. Дідух. Х. Сучасні теоретико - правові підходи до розуміння "Прав людини". *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2021. № 3. С. 49.
9. Добровінський М.М., Ляшенко Р.Д. Тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі сучасних концепцій праворозуміння. *Правова система України й міжнародне право, порівняльне правознавство*. 2020. С. 362.
10. Добрянський. С. Хартія Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львівського університету*. 2014. № 59. С. 11.

11. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 25.
12. Заворотченко Т.М. Недоліки хартії Європейського Союзу про основоположні права та необхідність доповнення новими правами і свободами: теоретичний аналіз. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 02. С. 145.
13. Ковальчук Я.Г. Імплементация Європейської Хартії місцевого самоврядування в умовах Євроінтеграції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 84.
14. Комарова Т.В. Вплив практики Суду Європейського Союзу на правову систему ЄС. *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*. 2018. С. 299.
15. Костенко І.В., Семещук А.І. Види та особливості обмеження прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 83. С. 128.
16. Легка О.В. Імплементация міжнародних стандартів щодо захисту права на доступ до інформації в Україні. *Міжнародне право. Порівняльне правознавство*. 2023. № 2(39). С. 40.
17. Лехник Н. Л. Хартія Європейського Союзу з основних прав: встановлення нових стандартів прав людини в Європейському Союзі чи остаточне відмежування від решти Європейських країн. *Національний університет "Києво - Могилянська академія"*. 2003. С. 243.
18. Малікова А.О. Значення положень Хартії основних прав Європейського Союзу щодо модернізації праволюдних положень Конституції України. *Національна академія внутрішніх справ*. 2017. С. 101.
19. Мартинюк Я. Значення європейської системи захисту прав людини для українського суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. С. 294.

20. Матат А.В. Європейські стандарти прав людини та їх імплементація в Україні: аналіз Хартії ЄС про основоположні права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. № 89. С. 23.
21. Мельник О.Г. Механізми захисту фундаментальних прав людини в Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 41.
22. Решота В. В. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як джерело адміністративного права. *Львівський національний університет імені Івана Франка*. 2018. С. 242.
23. Римарчук Г.М., Римарчук Р. М. Основні принципи захисту прав людини в праві Європейського Союзу. *Видавництво Львівської політехніки*. 2019. С. 28.
24. Семенова М.В. Правове значення рішень суду Європейського Союзу щодо застосування активів законодавства енергетичного співтовариства у сфері енергетики іншими країнами - учасниками та питання застосування таких рішень судами України у вирішенні відповідних спорів. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2(17). С. 66.
25. Слюсаренко Ю.А., Шамрай В.В. Реалізація громадянами Європейського Союзу права на захист своїх прав та свобод в суді. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. № 91. С. 280.
26. Смирнова К.В. Роль Європейського суду у процесі реформування Європейської системи захисту прав людини. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*,. 2012. № 3-4. С. 168.
27. Сус М.С. Роль Хартії основоположних прав Європейського Союзу в захисті прав суб'єктів господарювання при застосуванні конкуренційного права Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 113.
28. Тимчишин Т.М., Лозинський Ю.Р. Суд Європейського Союзу: порядок формування і повноваження. *Львівський державний університет внутрішніх справ*. 2021. № 4(92). С. 281.

29. Холод Ю.А. Фундаментальні права людини: загальнотеоретична характеристика. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 55.
30. Цебенко С.Б. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і протоколи до неї. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 597.
31. Щербай І. Поняття та сутність прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 636.
32. Яковюк І. Права людини в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз. 2010. С. 59.
33. Янчук Н.Д. Хартія Європейського Союзу про основні права - нова віха розвитку стандартів прав людини. *Електронний архів КНУТД*. 2023. С. 132.